

УДК 94:[028:271.4-726-25](477.83/.86)“185/186”

**ЧИТАЦЬКІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В ГАЛИЧИНІ
В 40–60-х роках ХІХ ст.
(за матеріалами архіву Якова Головацького)**

Олександр СЕДЛЯР

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Наукова бібліотека

На матеріалах листування Я. Головацького зроблено спробу проаналізувати, що хотіли читати сільські греко-католицькі священики в Галичині в середині ХІХ ст., як і які вони отримували книги і періодичні видання, як реагували на пропозицію їх придбати. Встановлено, що найпопулярнішими серед священиків 50–60-х років ХІХ ст. були богословська література (збірки проповідей, молитвослови та ін.), щорічні календарі, газети.

Ключові слова: Галичина, книга, читання, греко-католицьке духовенство.

Історія читання галицьких українців ХІХ ст. залишається серед малодосліджених тем сучасного українського книгознавства. Особливо це стосується періоду першої половини та середини ХІХ ст., коли ще не існувало громадських організацій (як “Просвіта” чи Товариство ім. М. Качковського), які організували читальні і видавали літературу для масового читача. Тоді також, порівняно з кінцем століття, виходило небагато книг і періодичних видань руською (українською) мовою, більшість селян були неписьменні, а серед представників інтелігенції читання загалом не належало до пріоритетних занять.

Одним із найважливіших джерел для вивчення історії читання галицьких українців середини ХІХ ст. є приватні листи сучасників. Це особливо стосується “звичайних”, пересічних представників інтелігенції, які, як правило, не були бібліофілами і не мали великих бібліотек, не писали рецензій і не залишили після себе спогадів. Кілька листів, написаних до когось із родини чи знайомого, який був відомим діячем і чий архів зберігся до наших днів – це все, що залишилося після них. Іноді в таких листах є й скупі згадки про прочитані книги або видання, які б хотілося отримати і прочитати. Ця інформація, як правило, є маргінальна в таких листах, бо їх автори писали передовсім про інші родинні, побутові чи професійні справи, однак для історика-книгознавця вона є дуже цінною.

У цій статті ми коротко оглянемо читацькі зацікавлення провінційного греко-католицького духовенства в Галичині 40–60-х років ХІХ ст., так, як вони відображені у листах священиків до Якова Головацького, відомого вченого, громадського діяча і видавця. Найсвідомішу та найактивнішу частину української інтелігенції в Галичині в той час склали греко-католицькі священики, і, передовсім, завдяки їхній діяльності тоді розвивалося громадське, політичне і національно-культурне життя галицьких українців.

Я. Головацький активно листувався з багатьма галицькими українцями. Переважна більшість з них були сільськими греко-католицькими священиками. Їх з Я. Головацьким пов'язували родинні, дружні й ділові стосунки. Найінформативнішими для вивчення нашої теми є листи членів його родини. Серед родичів Я. Головацького було чимало священиків (брати, тесть, швагри, племінники), які писали досить часто (від кількох до кількох десятків листів) й іноді згадували і про книги. Звичайно, серед них були люди, які більше чи менше любили читати і вивести якийсь загальний образ середньостатистичного священика-читача досить складно, однак архів Я. Головацького все ж містить про це багато цікавої інформації.

Особливістю листування Я. Головацького було те, що він сам постійно згадував про книги, всіяко пропагував і поширював книжкові новинки (і свої видання, і друки своїх колег) й пропонував їх надіслати адресатам. Я. Головацький таким робом стимулював адресатів писати в листах про книги і періодичні видання й тому його кореспонденція насичена подібною інформацією більше, ніж в інших діячів того часу. Звичайно, він писав передовсім про видання руською (українською) мовою і рекомендував потенційним читачам саме їх, тому ми в цій статті йтиметься головню про руськомовну літературу, яку читали чи хотіли читати сільські греко-католицькі священики, хоч вони у своїх листах іноді згадували й книги і часописи польською й німецькою мовами.

Особистий архів Я. Головацького добре дійшов до нашого часу, щоправда, він зберігається поділим у трьох різних установах – відділах рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ф. 36) та Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у Києві (ф. 104), а також Центральному державному історичному архіві України у Львові (ф. 309, 362). Листи сільських греко-католицьких священиків, які не займалися літературною діяльністю, до Я. Головацького (а вони нас цікавлять найбільше), зберігаються головню у фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника і досі мало вивчені. Більшість з них не ввійшла й до публікацій листування Я. Головацького, які здійснив на початку ХХ ст. Кирило Студинський¹.

Кореспондентів Я. Головацького, листи яких стали об'єктом нашого дослідження, можна умовно поділити на дві групи. До першої з них належать його родичі, які писали досить часто; інформація про книги в їхніх листах є радше другорядна. Вони іноді займалися розповсюдженням літератури, яку надсилав Я. Головацький, але загалом прохали надіслати книги або організувати передплату часописів для себе. До другої групи належать знайомі Я. Головацького (з деякими з них він бачився дуже рідко або, можливо, й зовсім не був особисто знайомий), які отримували від нього книжки для продажу і часто в подарунок для себе. Ці люди отримували літературу через пошту або випадкових посередників, продавали її своїм сусідам і знайомим й відсиляли гроші Я. Головацькому, іноді з коментарями, де йшлося про популярність певного видання, його сприйняття читачами тощо. Принагідно зауважмо, що такий спосіб

розповсюдження книг (через знайомих, які ставали продавцями-аматорами) був тоді поширений, незважаючи на функціонування книгарень у багатьох галицьких містах, і найефективнішим, коли потрібно було продати друковану продукцію людям, які рідко відвідували книгарні.

Можемо також виокремити два хронологічні періоди. Перший – це 1840-і рр. (час до переїзду Я. Головацького до Львова на викладацьку роботу, тобто до кінця 1848 р.), коли майбутній професор мешкав у різних селах, мав відносно обмежене коло спілкування, не займався розповсюдженням книжок (за винятком двох випусків “Вісника Русинам на обжинки” (1846, 1847) і, мабуть, книжки “Галицькі приповідки и загадки” (1841)), натомість позичав знайомим книги зі своєї домашньої бібліотеки. Другий період – Я. Головацький жив у Львові й викладав в університеті, був одним з провідних діячів руського літературного і, загалом, інтелектуального життя, упорядником, редактором і видавцем. У цей час він мало кому з-поза Львова позичав власні книги, натомість активно займався розповсюдженням своїх видань і публікацій своїх колег, а також надсилав до адресатів на їх бажання цікаві руські книжкові новинки (яких тоді багато не було).

Я. Головацький, який замолоду почав збирати руські (під якими тоді розуміли і місцеві, і видані в Росії, в т. ч. і російською мовою) книги, регулярно позичав або передавав колегам цікаві для них видання. Так, у 1840 р. по його допомозі, щоб отримати твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Срезневського звертався Іван Бірецький²; пізніше книжки від Я. Головацького отримував Антоній Петрушевич³.

У 1842 р. після того, як Я. Головацький висвятився, він переїхав до с. Микитинці, де мешкав як кооператор пістинського пароха Левицького. Він швидко налагодив стосунки з сусідами, які любили читати, – священиками Йосифом Сокульським, Кирилом Блонським, Йосафатом Кобринським і директором школи в Коломії, також священиком Миколою Верещинським⁴. Його коло спілкування тоді було не великим, однак перевіреною знайомим він довіряв й охоче ділився з ними книжками. Швидко сформувався невеликий неформальний гурток любителів книги на Коломийщині, де Я. Головацький був власником найкращої бібліотеки, посередником у процесі отримання книг і часописів й до певної міри ідейним організатором і надхненником.

Книжок руською мовою у Галичині тоді видавали дуже мало, тому допитливі читачі шукали можливості отримати якісь видання на українську або загальноруську чи й всеслов'янську тематику, надруковані за кордоном, головню в Росії. У кореспонденції Я. Головацького добре відображені його зв'язки Денисом Зубрицьким, за посередництвом якого надходили книги і часописи з Росії (а їх читав не лише Я. Головацький)⁵, та Карлом Владиславом Запом, який пересилав чеські та російські книжки, варшавський часопис “Денница”⁶; отримували друзі й журнал Я. П. Йордана “Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft”. Колеги Я. Головацького, зокрема К. Блонський та

Й. Сокульський любили читати російські “Отечественные записки”, “Библиотеку для чтения”, а також твори українських авторів, опубліковані в Росії, а М. Верещинський, навіть, давав Я. Головацькому гроші на книги з умовою, що він придбану літературу позичатиме читати іншим⁷.

Звичайно, читацькі зацікавлення цього невеликого гуртка й деяких інших осіб, які отримували від Я. Головацького книжки (А. Петрушевича, брата Якова Петра Головацького) значно відрізнялися від уподобань абсолютної більшості греко-католицьких священиків того часу, які читали мало і нерегулярно, передовсім часописи (німецькою чи польською мовою) та богословську літературу. Однак на прикладі цих осіб бачимо, що любителі читати руською мовою* були й до 1848 р., причому читацькі смаки декого з них, сформовані в той час, залишилися такими ж і пізніше, коли вибір руської літератури, виданої в Галичині був помітно більшим⁸. Книжок тоді було мало і навіть кілька прочитаних нових видань могли справити на читача дуже сильне враження (П. Головацький якимось писав тоді до брата так: “погляну на Твоѣ книжки, а тут розточится весь скарб перед моѣм духом, якого менѣ нѣколы не дѣстати, нѣ приспособыти”⁹, хоч йшлося лише про кільканадцять, можливо, кількадесять книг), а перебування в особливій атмосфері читання, обговорення, пізнання нового (хоча, звісно, навіть найбільші книголюби в селах читали не так вже і багато – кілька книжок за рік**, якусь одну чи дві газети, кілька журналів), яка в той час сприймалася як щось виняткове, пригадували і через багато років. Наприклад, син К. Блонського Тит, згодом теж священик, писав Я. Головацькому через двадцять років: “ [...] я признаю откровенно, что во многимъ Вамъ обязанъ, Микитинцы еще свѣжи въ моей памяти, коли то я, будучи еще молодикомъ, много учился и хосноваль отъ Васъ, Вы имѣли великое вліяніе на моего духа [...]”¹⁰.

Більшість інших греко-католицьких священиків по-справжньому познайомилися з світською руською книжкою лише під час і після революційних подій 1848 р. і Я. Головацький брав у цьому активну участь. Коло осіб, з якими він контактував в т. ч. і у книжкових, літературних справах, зросло ще після виходу в світ двох випусків “Вѣнка Русинам на обжинки”. Брати Яків та Іван Головацькі через друзів й знайомих збирали передплату на це видання, потім розсилали його по книгарнях, продавали через приватних розповсюджувачів і всім цим неабияк заявили про себе (особливо Яків) як про активних діячів руської словесности, патріотів. Вони стали відомими і в умовах “весни народів” отримали нові можливості реалізувати себе. Отже, в 1847–1848 рр. (ще мешкаючи в с. Хмелева Чортківського округу як місцевий капелан) Я. Головацький позичав свої книжки, пересилав “Вѣнки” на продаж й активно листувався з священиками Рудольфом Мохом, Григорієм Боднаром, Йосифом Левицьким із Заболотова, Порфірієм Мандичевським й іншими, не забуваючи старих друзів. Ці священики передавали книжки сусідам, знайомим тощо, так що часто Я. Головацький довго не міг повернути своїх книжок.

Ще в 1847 р. важко було знайти охочих придбати та прочитати руську книжку¹¹, однак менш, ніж за рік, ситуація значно змінилася. Революційні зміни в державі, різке піднесення національно-культурного життя галицьких українців спонукали їх не лише шукати інформацію про поточні події, а й звернути увагу на вітчизняну історію, художню літературу і театр. Відповідно, кореспонденти Я. Головацького прохали у нього передовсім книжки на історичну тематику (“Історію Малої Росії” М. Маркевича, “Історію Русів”)¹², художні (насамперед хотіли читати твори М. Гоголя¹³, прохали також твори Г. Квітки-Основ’яненка) й драматичні твори. У другій половині 1848 р., коли руські вистави були дуже популярними і викликали справжнє захоплення у глядачів, драматичні твори (навіть, російською мовою) були особливо бажані¹⁴. Я. Головацький за можливості виконував ці прохання, а в 1849 р. взяв на себе функції посередника в постачанні книжок з Росії для читальні в Коломиї й окремих осіб (А. Петрушевича та ін.).

Отже, швидке зростання інтересу освічених галицьких українців до читання рідною мовою в 1848–1849 рр. не викликає сумніву, однак тут варто зауважити, що в більшості з них цей інтерес був ситуативний, реакцією на виклик часу, на нові обставини. “Весна народів” хоч і сприяла зростанню видань руською мовою і тоді вперше з’явилися у багатьох священників вдома світські книжки руською мовою, але, як і раніше, постійно цікавилася книжками лише невелике коло священників. Чимало було й таких, які і в 1848 р. не брали або майже не брали до рук руської світської книжки (можливо, іноді читали газети, брошури, відозви та інші дрібні друки), а більшість представників греко-католицького духовенства, очевидно, задовольнивши свої потреби в інформації, знову перестала виявляти активність у пошуку нових видань, хоча пропозиція була більшою, ніж до 1848 р.

Я. Головацький у грудні 1848 р. став професором “русської словесности” у Львівському університеті й відтоді аж до свого переїзду у 1868 р. до Росії мешкав у Львові. Його соціальний статус помітно покращився, а можливості впливати на літературне життя і видавничу діяльність галицьких українців значно зросли. Він був авторитетною, поважаною особою, представником руської суспільної та інтелектуальної еліти. Його бібліотека зростала, однак Я. Головацький уже не позичав книг своїм кореспондентам (єдиним відомим винятком був Богдан Дідицький, коли в середині 1850-х рр. не мешкав у Львові)¹⁵, хоч напевно давав їх читати колегам у Львові, з якими не мав потреби листуватися. Можливо, він побоювався за стан книг, яким би зашкодили часті пересилка та читання, можливо, не хотів надто афішувати велику кількість видань з Росії у себе (галицькі видання, які легко було дістати, навряд чи зацікавили б книголюбів). Якби не були причини, в 50–60-х роках ХІХ ст. Я. Головацький пересилав своїм кореспондентам або книжки, які вони замовляли (видані майже завжди в Галичині, російські книжки наукового змісту отримував хіба А. Петрушевич), або літературу на продаж. Продати нові видання лише через книгарні було дуже важко, бо більшість потенційних читачів не мешкала в містах, тому він прохав

допомогти розповсюдити книги своїх знайомих-священиків, які, як правило, не могли відмовити університетському професорові з хорошими зв'язками в митрополичій консисторії, від якого сподівалися сприяння у вирішенні своїх парафіяльних справ.

Порівнюючи замовлення сільських греко-католицьких священиків 50–60-х років XIX ст. і списки літератури, які Я. Головацький надсилав від себе для продажу, бачимо, що вони мало в чому співпадали. Іншими словами, абсолютну більшість тих руськомовних видань, які з'являлися у Львові, священики-кореспонденти Я. Головацького не хотіли купувати. Це, звісно, не означало, що ці книги зовсім не розходилися – їх купували, але, як правило, неохоче, повільно і після вмовлянь розповсюджувачів. Детальний аналіз такого стану справ – це предмет іншого дослідження, ми ж у цій статті обмежимося лише узагальненням відповідної інформації, яка є у листуванні Я. Головацького, та короткими коментарями до неї.

Кореспонденти Я. Головацького, які прохали їм надіслати певні книжки чи передплатити часописи (ми вивчили листи восьми таких священиків), замовляли переважно збірки проповідей, молитвослови, церковні пісні і т. ін., календарі, шкільні підручники для школярів своїх сіл. Художня література і публіцистика їх цікавили мало, однак вони охоче (особливо у 1860-х рр.) передплачували газети; більшість з них задовольняли свої читацькі потреби, читаючи газети. Книжки їм були потрібні головню для виконання професійних обов'язків, а не для пізнавального читання. Дехто (Микола Терлецький, Йосиф Кобринський)¹⁶ прохав надіслати щось цікаве (як правило, сільські священики не знали, які книги і коли з'явилися друком) – тоді Я. Головацький використовував нагоду і вислав їм книги, які прагнув розповсюдити. Деякі з його кореспондентів (рідні брати Микола та Омелян, двоюрідний брат Дмитро Головацькі) про книжки майже не згадували – очевидно, вони читали дуже мало, а були й такі, які самі прохали книги для продажу (в основному релігійного змісту і шкільні підручники) – Дмитро Гузар, М. Терлецький¹⁷.

Усі священики, які прохали Я. Головацького придбати і надіслати їм книжки, замовляли богословську літературу; найбажанішими були збірки церковних проповідей: у середині 1850-х рр. хотіли мати проповіді Стефана Мустияновича¹⁸, на початку 1860-х рр. – Антонія Добрянського і Володимира Терлецького¹⁹. Священики дуже цінували вдалі проповіді, був навіть випадок, коли приїжджали їх переписувати до сусіда²⁰. Замовляли також для себе молитвослови²¹, катехизми²² та ін.

Іншою потрібною книгою для священика був календар. Розповсюджувачам календарів треба було поспішати, бо потенційні читачі, придбавши інший календар (німецькою чи польською мовами), не хотіли купувати руського: “За календарами рускими много допитуются, але всегда треба скорѣше присилати, абы инныхъ впередь не закуповали [...]”²³. Я. Головацькому замовляли, звісно, руські календарі²⁴. Купівля такого календаря вважалася, навіть, певним виявом

патріотизму. Наприклад, Тит Бурачинський в одному з листів писав: “За присланий мѣсяцословъ красенько дякую [...] уже будемъ собѣ купивъ календарь нѣмецкій, бо вже въ Станѣславовѣ не було польского, а теперъ маю рускій и нѣмецкій, нехай кто скаже, же я не добрый русинъ или съ нѣмцями не тримаю”²⁵.

Художні твори майже не замовляли (як виняток згадаємо хіба-що поему Т. Шевченка “Гайдамаки”, яку хотів придбати Й. Кобринський)²⁶, трохи більше цікавилися історією Церкви (прохали “Історію церковную новаго завита” (1851–1852) Андрія Балудянського, “Історію Руської церкви” (“*Annales Ecclesiae Ruthenae*”) (1862) Михайла Гарасевича)²⁷ та історію Русі (замовляли “Історію галицко-володимирскои Руси отъ найдавнѣйшихъ временъ до року 1453” (1863) І. Шараневича)²⁸. Іноді Я. Головацького просили переслати публіцистичні брошури. Дехто (як Д. Гузар) замовляв чимало видань, але не для себе, а для школярів своєї сільської школи: руські, польські і німецькі букварі, церковні пісні, молитви, різні брошури релігійного змісту, образки тощо. Майже не прохали літератури з господарства: лише М. Терлецький, який мав пасіку, цікавився виданнями з бджільництва (а книгу “*Nauka dla Pasieczników*” Любінецького, яка довго не виходила у світ, просив кілька років)²⁹.

Натомість періодичні видання прохали передплатити всі вісім священиків, які зверталися до Я. Головацького по друки. У 1850-х рр. хотіли мати в себе “Зорю Галицьку” (Д. Гузар, М. Терлецький, А. Бурачинський), “Церковную газету” (Д. Гузар, М. Терлецький), “Семейную библиотеку” (Д. Гузар)³⁰; у 1860-х рр. найбільше передплачували “Слово” (всі сім священиків, які тоді просили Я. Головацького передплатити газети, бажали мати “Слово”)³¹, також замовляли “Вечерницѣ” (І. Антоневиц, Т. Бурачинський, М. Терлецький)³², “Галичанинъ” (А. Бурачинський, Й. Кобринський, М. Терлецький)³³, “Домъ и Школу” (А. Бурачинський, Й. Кобринський)³⁴ та ін. Цікаво, що Микола Терлецький прохав у 1861 р. свого швагра передплатити йому часопис “Основа”, який тоді почав виходити у Санкт-Петербурзі³⁵, він (якось просив Я. Головацького: “Пришлѣть но що маєте о Галичинс, Украѣинѣ и Волиню, а то о насъ, Русинахъ”)³⁶ і ще Йосиф Кобринський були єдиними з цієї групи священиків, які безпосередньо цікавилися Наддніпрянською Україною та творчістю наддніпрянців.

Ці священики охочіше передплачували і читали газети – дехто лише “Слово”, а дехто й 2–3 часописи, ніж купували і читали книжки. Газети були чи не єдиним джерелом актуальної поточної інформації у світі. Т. Бурачинський у 1862 р. писав: “Моя жена держить “Вечерницѣ”, а я “Слово”, отождъ знаемо где нешто за Русину”³⁷. Без газет священики майже нічого б не дізналися про життя галицьких українців. І. Антоневиц у 1863 р. зауважив, що “нема що читати, якъ нема Слова”³⁸. Це одночасно свідчить і про дуже важливе значення газети “Слово” для галицьких українців, і про брак цікавої літератури, і про читацькі зацікавлення пересічного греко-католицького священика 1860-х рр., який, маючи вдома газету, не потребував більше нічого читати.

Що ж до видань іншими мовами, то кореспонденти Я. Головацького їх прохали придбати чи просто згадували про них дуже рідко. Так, М. Терлецький просив пошукати німецькомовну книгу, де є цікавий матеріал для проповідей³⁹, декілька разів священики згадували на початку 1860-х рр., що читали польські газети (“Przegląd Powszechny”, “Głos”)⁴⁰.

Як бачимо, сільські греко-католицькі священики прохали знайомих зі Львова (у цьому випадку – Я. Головацького) придбати їм необхідні книжки, але асортимент замовлень був небагатий. Однак, це не означало, що вони читали лише ці книги – щось купували самі у книгарнях, але більше руських видань отримували від приватних розповсюджувачів, як правило, своїх колег-священиків.

Як вже згадувалося, Я. Головацький був одним з тих, хто вислав книги на провінцію для розповсюдження. У 50–60-х роках ХІХ ст. їх було чимало – і власного видання (“Чинъ свашченныа и божественныа Літъргіа...” (1858), “Widok rztemosu... Историческіи записки Феодосія Бродовича” (1861–1862) та ін.), і книжок, які він видавав за кошти Михайла Качковського (“Отець Игнатій...” Б. Дідицького (1854), “Русская антологія» (1854) та ін.), які видавали Б. Дідицький (“О неѣдобности латинской азбѣки въ письменности руской” (1859), “Споръ о рускѣю азбѣкѣ” (1859)), Олександр Духнович (“Літъргическій катихизмъ...” (1854), “Мѣсяцословъ господарскій Львовскій на годъ ... 1857” (1856), “Народнаа педагогіа...” (1857)), Іван Гушалевиц (“Пастырское Богословіе”, т. І–ІІ (1861)), товариство “Галицько-руська Матиця” та ін. Тут ми не будемо детально аналізувати всі книжкові посилки Я. Головацького, тим більше, що це не був рівномірний процес, ситуація з кожною книжкою чи групою книжок у певному часовому проміжку була іншою і вимагає детальнішого дослідження. Розглянемо передовсім розповсюдження цієї літератури і реакцію сільських греко-католицьких священиків на книжки, які їх прохали придбати.

Звичайно, різні книжки і в різний час продавалися по-різному. Найохочіше купували літературу, яку деякі кореспонденти Я. Головацького і без його рекомендацій прохали їм надіслати: богословські видання, календарі, підручники для початкової школи, а також актуальні публіцистичні брошури. Якщо брати оцінки, які розповсюджувачі давали потенційним покупцям і процесу продажу книжок і брошур, то серед них переважали негативні, причому не лише в середині 1850-х рр., коли відчутними були матеріальні труднощі, а й на початку 1860-х рр., коли пожвавлення громадсько-політичного життя мало би викликати підвищений попит на друковане слово. Траплялися, наприклад, такі повідомлення: “Хотѣлъ бы я и тутъ руское слово розпространити, но годѣ, нѣтъ любителей літературы вообще, а тымъ менше руской: Ляшняя – въ священническихъ домахъ, кромѣ Всечест. нашего ревного Русина Намѣстника Гапоновича, по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не въ модѣ. [...] Всюди пекутся о тѣхъ, яке земная”⁴¹ або “Въ товариств[в]ахъ, гдѣ бываемъ, можна ся забавити, но не по нашemu; нѣсть любви къ своему, народному, все по давному, по польски. Руской книжки годѣ где заглянѣти и не попытается никто о ню, бо на что

придасться? Прислалите ми петагогію [Духновича], радостно почиталь та той новій плодь на нивѣ словесности нашой, гадалъ та, бѣднака, а чей найдѣ народолюбцей, которіи такожъ пріймѣть радо книжичкѣ рѣскѣ, но зъ болѣзнею сердца пересвѣдчилъ, же свои сѣть найгоршими врагами. Оглядали, зъкритикѣвали нечиталше, висмѣяли и отдали. Такихъ хахоловъ немаль цѣлий деканатъ. Еще 4. екземпляри сѣть не продани, за 3 посилаю 1 фр. сребр. Надѣюсь на соборчикѣ розпродати бодай на силѣ”⁴². Навіть, на початку 1860-х рр. Я. Головацького інформували, що “книги дуже тупо купують”⁴³ або “немогу ся повелічати добрымъ успѣхомъ [щодо збору грошей за “Записки” Бродовича], всегда бо ѣде тупо дѣло меже рускою братією нашою”⁴⁴.

Були й позитивні відгуки, окремі видання купували охоче (наприклад, “Чинъ... Літѣргіи...” у Перемишлі в 1858 р.)⁴⁵. Т. Бурачинський, дякуючи Я. Головацькому за брошуру “Правда обѣ У[нії]”, додав: “Хватають ю дуже и цѣкаво читають наши священники”⁴⁶. Мова йшла про відбиток статті “Правда обѣ унії къ православнымъ христіанамъ” із “Вѣстника Юго-Западной и Западной Россіи”⁴⁷, кількадесять примірників якого Я. Головацький отримав із Києва від Ксенофонта Говорського і розповсюджував у Галичині. Це була не єдина публіцистична антипольська та антиукраїнофільська брошура з Росії, яку він поширював серед довірених людей у 1860-х рр.⁴⁸

Окремі священники високо оцінювали деякі книги (як “Die Ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien” (1861), яку упорядкував Я. Головацький і видала “Матиця”)⁴⁹, однак переважно вони були дуже стримані. На початку 1850-х рр. один священник писав, що “може, Богъ розмножить добрихъ русѣнѣвъ» і вони придбають всі доручені йому книги⁵⁰, а за десять років інший кореспондент інформував, що слід завдати “собѣ труда”, аби якось примістити книги у майбутніх читачів⁵¹. Від сподівання на Божу допомогу до копіткої агітаційної праці – таким був спектр уявлень священників-розповсюджувачів руських книг у Галичині в 50–60-х роках ХІХ ст. про своє заняття. Нерідко в листах трапляються згадки, що книжки “розпихаються”, продаються “на силу”; дуже часто книги продавали в борг, а гроші потім було тяжко зібрати. І. Білецький з Бучача в середині 1850-х рр. так писав про розпродаж книг: “Що ся касаєть книгъ, мнѣ одданихъ Всечестнымъ Настоятелемъ, порозпихавемъ меже луди, толко же не усѣ ще поплатили” і далі: “решьта сѣть продани, толко много на довгъ роздано – але при Божой помощи зберу и одошлу”⁵². Розповсюджувачі регулярно прохали Я. Головацького зачекати на гроші за продані книги; зазвичай це було кілька місяців, але іноді доводилося чекати й кілька років.

Шкода, що в досліджених листах майже нічого немає про те, як розповсюджувачі переконували колег придбати ту чи іншу книгу, якої аргументації вони вживали, як рекламували свій товар. Ті ж, хто відмовлявся придбати книжку, виправдовувалися передовсім відсутністю грошей, що часто не було безпідставною відмовкою, хоч з контексту видно, що їм ці книжки видавалися нецікавими і непотрібними. Наприклад, І. Янович так продавав календар на

1857 р. видання Я. Головацького та О. Духновича: “надосланьи Мѣсяцословцѣ одѣ нашихъ здѣшнихъ Священниковъ не дуже приятно взятими достали; когда мало не всѣ въ Бродахъ дня 4 Декембрѣя т. р. н. с. к. на Соборчику такъ званомъ собраними були, предложеними zostали, дабы кожди зъ Священниковъ хоць єдень Ежемпляръ для себе или своєї Церкви одобравъ и належну цѣну заплативъ, но по одчитаню єдень другому зачавъ гудити: це кієпски, мало що въ немъ знаходиться, въ зломъ навіть форматѣ, потребнихъ датъ церковного Набоженства не завѣрає и достъ дорогимъ въ цѣнѣ, и правѣ потреба ихъ була посрамити, що власнимъ писмомъ гнушаються, але и тоє не много помогло, єдень тимъ, другий чимъ иннимъ вимавлявъ ся, же собѣ замовивъ албо уже купивъ... а такъ не удало ся, тилко 15 Календарцѣвъ роздати, а хотяй не всѣ ще поплатили, єднакже посилаю належитость за тихъ 15 Ежемпл. по желанію Всечестности Вашои предѣ новимъ годомъ”⁵³. І це мова йшла про календар, який купували практично всі священники. Можливо, для таких людей книжка (мається на увазі, звичайно, передовсім світська книжка) не була чимось звичним, невід’ємним елементом інтер’єру дому інтелігента, на який потрібно знаходити гроші.

Купівля книги руською мовою для багатьох галицьких українців загалом і для священників зокрема часто була тоді виявом патріотизму, ледве чи не жертвою на підтримку вітчизняної літератури і культури. Ніби і не дуже потрібна книжка, а треба було придбати. Зрештою, жертвували ж священники в 1850–1860-х рр. на Народний Дім, на стипендії Геровського, Яхимовича, на бідних учнів і т. ін., могли пожертвувати й на розвиток літератури. Це було звичним явищем, тим більше, що в розповсюдженні книг брали участь родичі, колеги та сусіди, декани та крилошани; це вважалося патріотичною акцією, бо такі розповсюджувачі, на відміну від книгарень, не отримували винагороди за продані книжки.

Ось так, дякуючи людській допитливості, але не менше й спонуці з боку колег та церковних достойників, а також патріотичній риториці, з’являлися книжки в домах сільських греко-католицьких священників, формувалася і міцніла культура читання рідною мовою, причому читання регулярного (це головню завдяки газетам). Еволюція читацьких зацікавлень у греко-католицького духовенства відбувалася повільно*, не без морального тиску зі Львова, однак із часом священники стали читати більше і різноманітніше, що позитивно вплинуло на їх не лише душпастирську, але й громадську та культурну діяльність.

READING INTERESTS OF RURAL GREEK CATHOLIC CLERGY IN HALYCHYNA (GALICIA) IN 1840^S– 1860^S

Oleksandr SEDLIAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Scientific Library

The author used the materials of Y. Holovatskyi's correspondence to analyze Reading interests of Rural Greek catholic Clergy in Halychyna (Galicia) in 1840s-1860s. The most popular reading was theological literature, annual calendars, newspapers, etc.

Key words: Halychyna (Galicia), book, reading, the Greek Catholic clergy.

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав Др Кирило Студинський. – У Львові: Накладом НТШ, 1905. – (Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Т. VIII і IX.). – CLXI + 592 с.; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / видав Др Кирило Студинський. – Львів: Накладом НТШ, 1909. – (Збірник Фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Т. XI і XII). – СXXXVIII + 463 с.

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... – С. 23–24 (лист І. Бірецького до Я. Головацького, Радожичі, 31 січня 1840 р.)

³ Там само. – С. 94, 354 (листи А. Петрушевича до Я. Головацького, б. м., б. д. [кінець 1843 р.]; Унів, 12 квітня 1849 р.).

⁴ Матеріали къ Истории Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дедицкимъ. II. Издание “Вѣнковъ” и “Zustände der Russinen” (Изъ записокъ Якова г. Головацкогго) // Литературный сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею / подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкогго. – 1885. – С. 37–38.

⁵ Див. листи Д. Зубрицького до Я. Головацького (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... – С. 134, 137 та ін.) та листи Я. Головацького до Д. Зубрицького (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБУ, ВР), ф. 2 (Бібліотека “Народного Дому”), од. зб. 506/2/п. 120, арк. 36–40).

⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... – С. 76–77, 99–100 (листи К. В. Запа до Я. Головацького, Львів, 6 травня 1843 р., 20 січня 1844 р.).

⁷ Матеріали къ Истории Галицко-русской словесности... VII. Путешествія Якова г. Г. по прикарпатской Руси и въ Венгрии // Литературный сборникъ... – 1886. – С. 93.

* Мається на увазі руська літературна мова, яка тоді (та й пізніше) ще не мала єдиного стандарту й існувала в різноманітних варіантах; російську літературну мову члени цього гуртка книголюбів хоча і не вважали ідентичною руській, однак не ставилися до неї як до чужої і охоче читали тексти на тій мові.

⁸ Зокрема, Й. Сокульський і у 50-х роках XIX ст. віддавав перевагу російським книгам та журналам порівняно із галицько-українськими (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... – С. 140 (лист Й. Сокульського до Я. Головацького, Лука Мала, 21 червня 1854 р.)).

⁹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... – С. 139 (лист П. Головацького до Я. Головацького, Чернівці, 2 лютого 1845 р.).

** Сільські священики, зайняті господарськими справами та своїми пастирськими обов'язками, не мали часу читати багато. Мабуть, 8–10 і більше книжок на рік читали лише одиниці, такі, як сам Я. Головацький, та й то не завжди. Такий стан справ зберігався і пізніше, в 50–60-х роках XIX ст.

¹⁰ ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 792 / п. 55, арк. 1 (лист Т. Блонського до Я. Головацького, Дора, 7 вересня 1866 р.)

¹¹ Див. наприклад: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... – С. 203–204 (лист Р. Моха до Я. Головацького, Лагодів, 16 вересня 1847 р.).

¹² Там само. – С. 250, 286 (листи Й. Левицького та Г. Боднара до Я. Головацького, Заболотів, 27 травня 1848 р., Жукотин, 10 вересня 1848 р.).

¹³ Там само. – С. 282, 326 (листи Р. Моха та П. Мандичевського до Я. Головацького, Львів, 26 липня (8 серпня) 1848 р., Залуків, 25 грудня 1848 р.).

¹⁴ Там само. – С. 259–260, 286, 324 (листи Й. Кобринського та Г. Боднара до Я. Головацького, 27 травня (8 червня) 1848 р., Жукотин, 10 вересня 1848 р.; лист Я. Головацького до П. Головацького, Хмелева, 7 (19) грудня 1848 р.).

¹⁵ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... – С. 165, 182 (листи Б. Дідицького до Я. Головацького, 1854 р., лютий 1855 р.).

¹⁶ ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 351 / п. 17, арк. 128 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. д. [початок 1862 р.?]); од. зб. 187 / п. 9, арк. 21 зв. (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, 24 січня (5 лютого) 1863 р.).

¹⁷ Там само, од. зб. 122 / п. 6, арк. 25 (лист Д. Гузара до Я. Головацького, 3 березня 1857 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 3–3 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, Москалівка, 9 лютого 1849 р.).

¹⁸ Там само, од. зб. 122 / п. 6, арк. 19 зв. (лист Д. Гузара до Я. Головацького, Завалів, 24 жовтня (5 листопада) 1856 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 48 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, Чернівці, 30 червня 1856 р.).

¹⁹ Там само, од. зб. 96 / п. 5, арк. 23 (лист О. Головацького до Я. Головацького, Криворівня, 4 (16) січня 1863 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 136 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, 18 (30) вересня 1862 р.).

²⁰ Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 67 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, Хоцемир, 16 січня 1859 р.).

²¹ Там само, од. зб. 7 / п. 1, арк. 15 (лист І. Антоневича до Я. Головацького, 15 жовтня 1857 р.).

²² Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 105 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. м., б. д. [1855 р.]).

²³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... – С. 334 (лист [Й.] Острожинського до Я. Головацького, Ясенів, 3 березня 1857 р.).

²⁴ ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 351 / п. 17, арк. 136 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, 18 (30) вересня 1862 р.); од. зб. 39 / п. 2, арк. 7, 14 зв., 18 (листи А. Бурачинського до Я. Головацького, Криворівня, 24 грудня 1855 р., 31 грудня 1856 р., 26 жовтня 1857 р.); од. зб. 99 / п. 5, арк. 11, 20 зв. (листи Т. Бурачинського до Я. Головацького, 20 листопада (2 грудня) 1860 р., 21 березня (2 квітня) 1862 р.); од. зб. 122 / п. 6, арк. 21 зв. (лист Д. Гузара до Я. Головацького, Завалів, 7 (19) листопада 1856 р.).

²⁵ Там само, од. зб. 99 / п. 5, арк. 22 (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, 13 (25) травня 1862 р.).

²⁶ Там само, од. зб. 187 / п. 9, арк. 17 (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, грудень 1862 р.).

²⁷ Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 33, 48 зв., 120 зв. (листи М. Терлецького до Я. Головацького, Москалівка, 31 грудня 1851 р., Чернівці, 30 червня 1856 р., б. м., 23 травня 1861 р.).

²⁸ Там само, од. зб. 89 / п. 5, арк. 7 (лист Д. Головацького до Я. Головацького, Лесківці, 25 лютого 1864 р.); од. зб. 187 / п. 9, арк. 21 зв. (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, 24 січня (5 лютого) 1863 р.).

²⁹ Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 59, 67 зв., 76 (листи М. Терлецького до Я. Головацького, Хоцемир, 22 грудня 1857 р., 16 січня 1859 р., 9 (21) березня [1860 р.]).

³⁰ Там само, од. зб. 39 / п. 2, арк. 18 (лист А. Бурачинського до Я. Головацького, 24 грудня 1855 р.); од. зб. 122 / п. 6, 21 зв., 34–34 зв. (листи Д. Гузара до Я. Головацького, 11 березня 1856 р., 7 (19) листопада 1856 р., 28 листопада (10 грудня) 1857 р.; од. зб. 351 / п. 17, арк. 33, 48 зв. (листи М. Терлецького до Я. Головацького, 31 грудня 1851 р., 30 червня 1856 р.).

³¹ Там само, од. зб. 7 / п. 1, арк. 32 (лист І. Антоневи́ча до Я. Головацького, 1 липня 1863 р.); од. зб. 39 / п. 2, арк. 2 (лист А. Бурачинського до Я. Головацького, 12 травня 1864 р.); од. зб. 89 / п. 5, арк. 7 (лист Д. Головацького до Я. Головацького, 25 лютого 1864 р.); од. зб. 96 / п. 5, арк. 32 (лист О. Головацького до Я. Головацького, б. д., перед 23 липня 1864 р.); од. зб. 99 / п. 5, арк. 20 зв. (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, 21 березня (2 квітня) 1862 р.); од. зб. 187 / п. 9, арк. 17 зв. (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, б. д., грудень 1862 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 113, 128 (листи М. Терлецького до Я. Головацького, 13 (25) січня 1861 р., б. д. (початок 1862 р.?).

³² Там само, од. зб. 7 / п. 1, арк. 28 зв. (лист І. Антоневи́ча до Я. Головацького, 17 лютого 1862 р.); од. зб. 99 / п. 5, арк. 20 зв. (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, 21 березня (2 квітня) 1862 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 139 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, 12 (24) листопада 1862 р.).

³³ Там само, од. зб. 39 / п. 2, арк. 2 (лист А. Бурачинського до Я. Головацького, 12 травня 1864 р.); од. зб. 187 / п. 9, арк. 21 зв. (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, 24 січня (5 лютого) 1863 р.); од. зб. 351 / п. 17, арк. 135 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, 3 (15) червня 1862 р.).

³⁴ Там само, од. зб. 39 / п. 2, арк. 2 (лист А. Бурачинського до Я. Головацького, 12 травня 1864 р.); од. зб. 187 / п. 9, арк. 17 зв. (лист Й. Кобринського до Я. Головацького, б. д., грудень 1862 р.).

³⁵ Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 123 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, Хоцемир, 4 (16) липня 1861 р.).

³⁶ Там само, арк. 128 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. м., б. д. (початок 1862 р.?).

³⁷ Там само, од. зб. 99 / п. 5, арк. 20 зв. (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, 21 березня (2 квітня) 1862 р.).

³⁸ Там само, од. зб. 7 / п. 1, арк. 32 (лист І. Антоневи́ча до Я. Головацького, Рожнів, 1 липня 1863 р.).

³⁹ Там само, од. зб. 351 / п. 17 (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. м., 9 (21) березня [1860 р.]).

⁴⁰ Там само, арк. 113 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. м., 13 (25) січня 1861 р.); од. зб. 99 / п. 5, арк. 15 (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, б. м., 17 (29) січня 1861 р.).

⁴¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... – С. 215 (лист Я. Досковського до Я. Головацького, Болохівці, 26 червня (8 липня) 1855 р.).

⁴² ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 36, од. зб. 122 / п. 6, арк. 35 (лист Д. Гузара до Я. Головацького, Завалів, 14 (26) січня 1858 р.).

⁴³ Там само, од. зб. 351 / п. 17, арк. 132 зв. (лист М. Терлецького до Я. Головацького, б. м., 22 січня (3 лютого) 1862 р.).

⁴⁴ Там само, од. зб. 315 / п. 15, арк. 1 (лист В. Ружицького до Я. Головацького, Струтин Нижній, 21 червня (3 липня) 1862 р.).

⁴⁵ Там само, од. зб. 150 / п. 8, арк. 1 (лист Ю. Желехівського до Я. Головацького, Перемишль, 3 (15) червня 1858 р.).

⁴⁶ Там само, од. зб. 99 / п. 5, арк. 51 зв. (лист Т. Бурачинського до Я. Головацького, 3 березня 1865 р.).

⁴⁷ *И. И. М. Правда объ униі къ православнымъ христіанамъ // Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи. – 1863. – Т. II, кн. IV. – Отд. II. – С. 1–29; Т. II, кн. V. – Отд. II. – С. 55–89*

⁴⁸ Див. детальніше: *Седляр О.* Обмін літературою між Львовом і Києвом у першій половині 1860-х років: співпраця Якова Головацького із Сильвестром Гогоцьким і Ксенофонтом Говорським // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2015. – Вип. 10 (у друці).

⁴⁹ ЛННБУ, ВР, ф. 36, од. зб. 66 / п. 3, арк. 1 (лист М. Волянського до Я. Головацького, Будзанів, 12 (24) грудня 1861 р.).

⁵⁰ Там само, од. з. 225 / п. 11, арк. 1 (лист М. Левицького до Я. Головацького, Товсте, 6 травня 1851 р.).

⁵¹ Там само, од. зб. 315 / п. 15, арк. 1 зв. (лист В. Ружицького до Я. Головацького, Струтин Нижній, 21 червня (3 липня) 1862 р.).

⁵² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104, од. зб. 423, арк. 1, 2 (лист І. Білецького до Я. Головацького, Бучач, 8 березня 1855 р.).

⁵³ Там само, од. зб. 900, арк. 1 (лист І. Яновича до Я. Головацького, Броди, 30 грудня 1856 р.).

* Очевидно, що частину своїх інформаційно-пізнавальних потреб священики задовольняли, читаючи польсько- чи німецькомовні книжки та часописи. Інколи їм руська книга була непотрібною лише через те, що вони вже мали подібну іншою мовою. В будь-якому разі українських (руських) книжок не було багато і вони займали лише певну, більш або менш значну, нішу на ринку друкованої продукції.